

**ЗА ИСТОРИКА И НЕГОВИЯ ФОНД. НОВОСЪЗДАДЕНИЯТ АРХИВ „ВЕЛКО ТОНЕВ”
В КУЛТУРНОТО И ДОКУМЕНТАЛНО НАСЛЕДСТВО НА ВАРНА**

Наталия Енева

Резюме: Докладът представя новосъздадения архив на професор доктор Велко Тонев, един от най-големите изследователи и познавачи на Българското възраждане, основател и пръв уредник на Музея на Възраждането във Варна и на сбирката на възрожденската иконопис в града, автор на повече от десет книги и на близо двеста студии, статии, документални публикации, посветени на духовния живот, революционно-освободителните войни и стопанското развитие на българите през Възраждането. Разглеждат се живота, забележителната научноизследователска дейност и приноса му в съвременната историческа наука. Прави се обзорен преглед на множеството добре запазени документални материали, съдържащи се в архивен фонд „Велко Тонев”, и се описва начина им на систематизиране и регистриране, съгласно Указа за Държавния архивен фонд.

Ключови думи: Велко Тонев, Българско Възраждане, Музей на Възраждането-Варна, личен архив, Добруджа, Североизточна България, Българско Черноморие.

Когато говорим за културното наследство на Варна, не можем да не отдадем заслужена почит на един от най-големите изследователи и познавачи на Българското възраждане и най-добрия изследовател на възрожденското минало на Североизточна България, Добруджа и Българското Черноморие – професор доктор на историческите науки Велко Тонев.

Роден на 7 ноември 1933 г. в с. Везенково, Бургаско, завършва основно образование в родното си село, след което учи в гимназията в Сунгурларе. Продължава образованието си в Педагогическия институт в Бургас, след което изучава история в Софийския университет „Св. Климент Охридски”. След завършване на висшето си образование работи две години в отделите „Просвета” в Малко Търново и Бургас.[1]

Връзката му с Варна започва след постъпването му на работа като уредник в новооткрития Музей на Възраждането в града. Оказва важна роля при подготовката, изграждането и превръщането на Музея във важно средище, което бързо намира своето място в културния и духовен живот на Варна и Варненския край. Заедно с доцент Минко Гечев пресъздават, за първи път в музейната практика у нас, възстановка на класна стая на взаимно училище.[2] През 1963 г. в резултат на задълбочена

събирателска и научноизследователска работа участва в откриването и на експозицията на музея, в която са отразени най-важните моменти от възрожденското минало на града и региона. Тонев е автор на експозиционния план на музея.[3]

Участва най-активно и в подготовката и изграждането на създаващият се през 1965 г. Музей на възрожденската иконопис във Варна, разположен в старинната варненска църква „Св. Атанасий”. Заедно със свои колеги и представители на Варненско-Преславската митрополия, извършват продължителни експедиции, в продължение на две години, в редица селища в Североизточна България, и успяват да спасят от унищожение стотици икони и църковна утвар. Събраните след този невероятен труд около 500 икони, заедно с наличния музеен фонд са послужили за база при подбора и изложението на експонатите в галерията. Дългогодишните им усилията допринасят това изключително ценно културно наследство да се запази за бъдещите поколения.[4]

Отново благодарение на изключителната активност на проф. Тонев още един нюанс, носещ духа на възрожденска Варна, е съхранен. Това е колекция от над 300 шампи на църковна тематика, служели като сувенири за

продажба. Проявената дипломатичност на проф. Тонев и арх. Камен Горанов спомагат това невероятно културно наследство да се прибере в музея, преди да бъде изхвърлено по време на ремонт на църквата известна като „Малката Богородица”.[5]

Велко Тонев има и огромни заслуги при издирването и закупуването от музея на голямо количество старопечатни книги, ценни учебни помагала, учебници, документи и други предмети. Благодарение на него и неговите колеги, Музеят на Възраждането притежава една от най-богатите и ценни колекции от старопечатни книги в страната.¹

По време на своята активна, изключително прецизна и задълбочена работа, името на Тонев се налага и утвърждава в историческата наука. Първите му научни публикации са посветени на теми от възрожденската история на Варна и Варненския край. Благодарение на тях през 1965 г. получава заслужено званието научен сътрудник. Дълги години работи и върху проблеми от възрожденската история на Добруджа. С многогодишното си изследване „Добруджа през Възраждането” през 1974 г. придобива научна степен „кандидат на историческите науки”.[6]

До края на 1975 г. Велко Тонев работи и твори във Варненския музей, след което, чрез конкурс е избран за старши научен сътрудник към Института по история на БАН. Постъпва на работа в секция „История на България XV – XIX в.”, където продължават заниманията му с възрожденска Добруджа. Автор е на множество публикации по тази тема в научния и периодичен печат, не случайно е считан за най-авторитетния познавач на възрожденската история на Добруджа.[7]

Последните години от живота си, Велко Тонев посвещава на задълбочени проучвания на възрожденската история на

Българското Черноморие. В резултат на което излиза големият му монографичен труд „Българското Черноморие през Възраждането”, успешно защитен през 1993 г., за получаване на научна степен „доктор на историческите науки”.[8]

Научното му творчество не се изчерпва само с множеството книги, статии, студии и документални публикации. Той дава своя дял и в съвременното българско краезнание. В съавторство или в самостоятелни публикации издава няколко значими труда. Интерес представлява и поредицата от негови публикации, посветена на личността, живота и делото на малко известни, но заслужили възрожденски дейци – черковници, даскали, книжовници и др.[9]

Дългогодишната му научна работа е свързана и с многобройните му приноси по издирване, обнародване и оползотворяване на документалните извори за възрожденската епоха.[10]

Дълги години проф. Тонев е деен член на редколегиите на „Известия на Варненското археологическо дружество”, а след преустановяването му - и на „Известия на Народния музей - Варна”. Наред с това многократно участва в редакционните колегии и в съставителството на изследователски и документални сборници, на поселищни и други специализирани издания; в редица научни срещи, конференции, симпозиуми, чествания и други прояви в страната и чужбина. Дългогодишен член на научните съвети на Института по история и на Института по етнография към БАН.[11]

Краткият обзор на живота и научното творчество на проф. Велко Тонев представя голямото и трайно наследство, което оставя този изключителен човек. Обогатил историческата ни наука със стойностни трудове, един от най-уважаваните и авторитетни изследователи и познавачи на епохата на Българското възрождане и нейните извори, той е и изключително важна личност в историята на Варна, дала своя ценен принос за

---

1. Предметите са систематизирани, инвентирани и регистрирани в съответните инвентарни книги в Музей на Възраждането – Варна.

съхранението, опазването и популяризирането на културното й наследство.

По време на дългогодишната си научноизследователска дейност, Велко Тонев оставя богат документален архив. Преди няколко години, малко след неговата кончина, Музеят на Възраждането във Варна получава като дарение този архив от съпругата му - Елена Тонева. Тази година научният колектив на музея обработи основно този документален фонд съгласно изискванията на Закона за културното наследство. Обработен, в момента архивът се съхранява в сградата на музея и е достъпен за специалисти и граждани, интересувани се от възрожденска история.

Личния архив на проф. Тонев е единственият по рода си, който е постъпил и се съхранява в Музея на Възраждането. Съдържа богат и добре запазен архивен материал – документи от биографичен характер, осветляващи неговата личност, образование, семейно положение, и много материали от изследователската и творческата му дейност, някои от които са публикувани, а друга значителна част - не. Освен архива, Елена Тонева дарява и личната библиотека на Тонев, която допълнително обогати музейната.

Новосъздаденият архив “Велко Тонев” е огледало на неговата многостранна научна и обществена дейност, на връзките и контактите, които е поддържал с приятели, колеги и семейство. Изключително безценни тук са материалите, съдържащи информация свързана с темите, по които е работил.

Съдържанието на архива, интересните лични и документални източници ще обогатят познанията и представите за личността Велко Тонев, за неуморната му дългогодишна работа и отдаденост на семейството и професията.

Важно е да отбележим, че в процеса на обработка на архива бе установено, че проф. Тонев е бил пословично грижлив по отношение на своите книжа и документи – запазено е всичко, което е излязло изпод

перото му. Подреждал е изключително старателно своите ръкописи, лекции, листи, фишове, писма, документи и предмети.

Настоящият преглед на новосъздадения архив „Велко Тонев” има за задача да запознае широката общественост с това документално богатство и приноса на проф. Тонев за развитието на Варна.

Обработен съгласно изискванията на Закона за културното наследство, Архив „Велко Тонев” е разделен на шест фонда, регистрирани в инвентарна книга, съгласно правилата и формите, определени в Указа за Държавния архивен фонд. Фонд I съдържа документи от биографичен характер; Фонд II - лична кореспонденция; Фонд III - документи от обществено-политическата дейност; Фонд IV – изобразителни, печатни, кино и фотодокументи; Фонд V – документи от творческата дейност и Фонд VI – документи на други лица.[12]

Фонд I, озаглавен „*Документи от биографичен характер*”, съдържа 89 архивни единици, които са систематизирани в следните групи - 1/ биографични; 2/ лични вещи; 3/ имуществено-стопански и 4/ материали за Велко Тонев. Документите от тази група са много на брой и достатъчни, за да се извлече необходимата информация за живота и професионалната дейност на Велко Тонев.

В група „биографични документи” се намират: лични паспорти, шофьорска книжка, диплома за завършено висше образование, диплома за кандидат на науките, свидетелство за научно звание, студентска карта, множество членски карти, военна книжка, читателски карти, здравно-осигурителна книжка и др. Интересни сведения съдържат няколкото бележника и лични тефтерчета от архива на Тонев, в които е отбелязвал по години различни бележки, записки, лични мисли, спонтанни идеи и факти от личния и професионалния си живот. Любопитство будят тетрадките и бележниците от студентските му години. Това са няколко тетрадки с лекции и записки, папки с различни листи, тетрадки-речници по руски, английски и

османотурски език, които откриват една скрита за широката общественост страница от по-ранните студентки занимания на Тонев. Тук се намират и удостоверения и заповеди за постъпване на работа, за трудов стаж, за командировки, записки за отпуск, епикриза и др., от които могат да се установят факти и дати от живота на Тонев представляващи интерес при едно бъдещо биографично проучване.

Особено място заемат предметите в група „лични вещи“. Това са ордените „Кирил и Методий III ст.“ и „Кирил и Методий I ст.“, свидетелство за признанието и високата оценка на голямото научноизследователско дело на проф. Тонев. Тук се намират и два портфейла и две кожени чанти, намерени в бюрото му.

Група „имуществено-стопанска“ съдържа спестовни книжки от различни години на името на Тонев, писма за спонсорство, разписки, договори, извлечения на сметки, сметки за хонорар, облигации и др. Начина, по който са съхранени и достигнали до нас говори за изключителната грижа, с която се е отнасял към личната си документация.

Група „материали за Велко Тонев“ включва удостоверения за дарение; писма от Съюза на офицерите и сержантите от запаса послучай рождените му дни; списък на научните трудове на ст.н.с. I ст. В. Тонев; списък на лица, които ще бъдат поканени, послучай 70-годишния юбилей; поздравителни телеграми, относно 70-годишния юбилей; предпечат на библиографията на Велко Тонев; покана за честване на 25 години випуск 1951 г. и съболезнователни телеграми относно кончината на Велко Тонев.[13]

Фонд II, озаглавен „Лична кореспонденция“, съдържа 4 архивни единици, които са систематизирани в четири групи: 1/ писма между Елена и Велко Тоневи; 2/ чуждестранна кореспонденция; 3/ писма от Велко Тонев и 4/ писма до Велко Тонев. Големият обем писма, обхваща един продължителен период от живота и дейността му.[14]

Групата „писма между Елена и Велко Тоневи“ съдържа 64 листа. Значителна част от тях показват изключителната привързаност и себеотдаденост, която споделят взаимно двамата съпрузи. Не случайно след неговата кончина Елена Тонева ще напише в спомените си за него: „Нашият семеен живот потече като пълноводна река – тихо, щастливо и плодотворно“. От тези писма можем по-отблизо да опознаем личността на Тонев, като съпруг, баща и приятел.[15]

Интерес представлява групата материали от „чуждестранната кореспонденция“ съдържаща 52 листа. Многобройните писма и покани от европейски и американски библиотеки и научни институции са още едно доказателство за уважението и признанието на изследователския труд на проф. Тонев.

В тази част от фонда най-многобройни са групите: „писма от Велко Тонев“ и „писма до Велко Тонев“. Той е запазил значителна част от кореспонденцията си, която разкрива от една страна професионалните му качества на историк-изследовател и краевед и от друга – чисто човешките черти на неговата личност. Писмата показват начина по който са го виждали и възприемали неговите приятели и колеги. Тук се съдържат много лични и служебни писма, телеграми, картички и поздравления. Големият брой кореспонденти - български и чуждестранни учени, общественици, издатели, приятели и обикновени граждани изразяват уважението си към него и търсят компетентното му мнение.

Фонд III, озаглавен „Документи от обществено-политическата дейност“, съдържа 54 архивни единици, систематизирани в три групи - 1/ административно-стопанска; 2/ политическа и 3/ служебна и обществена.

Група „административно-стопански документи“ съдържа множество материали, които са неразделна част и своеобразно допълнение към фонда описващ изследователската работа и творчеството на

проф. Тонев. Тук се намират няколко граждански договора, квитанции и бележки; допълнителни споразумения към договори; предварителни финансови разпределения; писмени искания; отчети; проекти; становища; ръкописи; разписки; предложения за финансиране на изследователски проекти; фактури и други документи. Описаните архивни материали обогатяват представите ни за някои неизяснени досега страни от административно-стопанската част на научната дейност на проф. Тонев.

Група „политически документи“ съдържа малко на брой архивни единици. Свързани са основно с времето, когато е избран за партиен секретар на Института за история и за член на партийния комитет към БАН. Жизненият път и творческата му дейност преминават в период, в който основна роля играе Българската комунистическа партия, която оказва огромно влияние върху живота, както на обикновения българин, така и на много изтъкнати интелектуалци. Проф. Тонев също е въвличен в този ход на събития. Множеството протоколи от заседания; програми; доклади; докладни записки; отчети; мнения; папки с различни документи и др. са поредното свидетелство, как и в тази си дейност, която не е негова основна, той проявява своето трудолюбие, неуморност и отдаденост, въпреки останалите му професионални ангажименти.[16]

Документите от група „обществена и служебна дейност“ свидетелстват за богатата и разнообразна дейност, която развива по време на творческия си път. Множеството покани, свързани с чествания и годишнини; поканите за конференции; докладите и съобщения маркират ясно неговите прояви в страната и чужбина.[17]

Фонд IV, озаглавен „Изобразителни, печатни, кино и фотодокументи“, съдържа 19 архивни единици. Материалите в този фонд са изключително интересни, както за изследователи специалисти, така и за обикновените граждани интересувачи се от

възрожденската история. Тук са съхранени множество фотографски ленти и снимки, използвани от Тонев при предпечатната подготовка на много от книгите му; няколко плика със снимки от фонда на Музея на Възраждането; карти на Европа и света; карти и планове на Варненската крепост; различни карти на Черноморието, Добруджа и др. Това ценно архивно наследство обогати изключително много фонда на Музея и може да се използва като източник на информация за бъдещи научни изследвания.[18]

Фонд V, озаглавен „Документи от творческата дейност“, съдържа 123 архивни единици, систематизирани в три групи: 1/ произведения, 2/ извори и 3/ фишове. Материалите от този фонд представляват основната част от личния архив на проф. Тонев. Той създава много научни трудове, високо ценени не само у нас, но и в чужбина. През време на своята изключително ползотворна и разнообразна научна дейност той работи в наши и чуждестранни библиотеки и архиви, като изпод перото му излизат множество статии, студии, научни съобщения, самостоятелни монографии и книги в съавторство.[19]

Група „произведения“ съдържа огромен по обем и информация документален материал. Тук се съхраняват голямо количество ръкописи и коректури на научните трудове, рецензии и докладите на Велко Тонев.[20]

На първо място трябва да отбележим дипломната му работа на тема „Идеологията на Г. С. Раковски“, папка с материали и бележки по нея и дисертационния труд „Българското Черноморие през Възраждането“.

Черноморският проблем занимава последните години от изследователската дейност на Тонев. Той посвещава много от времето си в тази насока, като работи върху огромен масив от документални източници, използва възрожденския периодичен печат, многобройна литература от български и чужди автори. Една от целите, които си е поставил е да разкрие взаимовръзката

между морето и живота на възрожденските българи. Проучва и интерпретира сложните, противоречиви и многообразни процеси в историческото развитие на Зап. Черноморие, тяхната връзка с общонационалните прояви и по-специално в контекста на т.нар. Източен въпрос.[21]

Тази част от фонда съдържа изключително много материали свързани с пространното и задълбочено изследване на политическото, демографското, стопанското и културно развитие на Българското Черноморие, това са множество ръкописи, предпечатни листи, папки с бележки, статии по темата и др.[22]

Като уредник във Варна Тонев се занимава по-подробно с обществения, икономически и политически живот на Варна и варненци през Възраждането. В архива се пазят няколко папки, тетрадки и бележници съдържащи богата информация относно някои личности от града и региона, бележки по читалищното и учебното дело, отпечатъци от статии, документи и бележки за консулите и консулствата във Варна, националноосвободителните борби, стопанската дейност на българите във Варна и др.[23]

Един от съществените приноси на проф. Тонев са изследванията свързани с възрожденската история на Добруджа. След дългогодишни усиления дирения издава монографията „Добруджа през Възраждането”. С този труд си поставя за цел да покаже борбите на българското население в тази исконна българска земя през един от най-драматичните и величави периоди на националната ни история, периода на Българското възраждане.[24]

Материалите по темата, които е използвал са изключително много. Във фонда са съхранени ръкописи, бележки, статии, папки, фишове, документи и др. свързани с учебното дело, ролята на българските общини, учителските събори, проявите на читалищата и на женските и ученическите дружества, проявите в областта на изкуството, разпространението и ролята на възрожденската книжнина и

печат, участието на българското население в църковно-националното движение, дейността на българските книжовници, публицисти и поети, живели и работили в Добруджа през XIX век. Много по обем и информация са и материалите свързани с освободителните борби на българите в Добруджа от края на XVIII в. до Руско-турската война от 1877-78.

Тук трябва да отнесем и огромното количество папки с архивни документи, извори и ръкописи, използвани по време на работата му по книгите – „Котел през Възраждането”, „Каварна се вдигна”, „След Сан Стефано и Берлин 1878г.” и др.[25] Наред с тях има и много документи свързани с руското консулство, папки с извори, чуждестранни документи, пътеписи на чужди езици и др. В тази група се намират и много от докладите на Тонев, с които участва на научни конгреси, конференции, сесии и форуми, у нас и в чужбина – „Големите панаири в Североизточна България”, „Дунавските пристанища на Добруджа през Възраждането”, „Панаирите след Кримската война” и редица други.[26]

Намирацията се в група „извори” документален материал, показва богатата изворова база, която е използвал при своите изследвания. Тонев е проучил всичко от достъпните архивни документи до най-новите книги, монографии и статии в периодичния печат. В своята дългогодишна научноизследователска работа той издирва и обнародва множество непубликувани до този момент документални извори от епохата на Българското възраждане. Известен е с подчертания си афинитет към историческото градиво и отдава много сили и енергия за неговото популяризиране. Не случайно стойността на трудовете му е пословична. Обясним е фактът, че през изминалите десетилетия неговите идеи и научни изследвания са обект на постоянен интерес от страна на специалисти и обикновени граждани. Заслужено се оценяват неговите приноси, не само у нас, но и сред чуждестранната научна колегия.

Най-голям е броят на изворите и материалите във фонда, които са свързани с историята на Добруджа, основната част от тях са османотурски.[27] Множество са копията на документи от Държавните архиви във Варна и Шумен като документи - телеграми на английски посланици; писма на английското консулство; документи от руското консулство във Варна; кореспонденция между руските консули във Варна и Цариград; документи за населението на Варна и Варненско. Голям интерес представляват изворите на чужди езици, най-вече документите от Държавния архив във Вашингтон, където Тонев работи няколко месеца; множеството италиански и руски документи; пътеписите на чужди езици и др.

В тази част от фонда се намират и значителен брой извори и документи за село Везенково, родното село на Тонев, за Котел, за жп линията „Черна вода - Кюстенджа“, за Османската империя, Априлското въстание и хайдушкото движение. Тук се намират и спомени за различни възрожденски личности.

Систематизирането и проучването на този богат изворен материал не би бил възможен без помощта на т.н. „фишове“. Намиращите се в архива над хиляда фиша, хвърлят допълнителна светлина върху подхода на Тонев към изворите материали и цялостните му изследвания. Този стар, но практичен и до днес подход за историографска работа е верен помощник по време на неговата научноизследователска дейност.

Фишовете във фонда съдържат ценна информация относно историята на Добруджа, Североизточна България, Българското Черноморие, Варна, Варненско, Провадийско, Котел, село Везенково, Освободителната война и други теми, по които е работил.[28]

Фонд VI, озаглавен „Документи на други лица“ съдържа 9 архивни единици. Материалите, които се съдържат в тази част от архивния фонд са предимно статии, вероятно ползвани от Тонев в неговата

работа. Има и няколко ръкописни материала на отделни лица, може би попаднали тук вследствие на служебната му дейност, вероятно дадени за преглеждане, рецензия, мнение и евентуално отпечатване.

Знаем, че по време на дългогодишната си работа в музеи и научни институти, Велко Тонев е подпомагал и консултирал по-млади колеги и хора, занимаващи се с изследване на нашето минало. Той е привличан за научен ръководител на студенти дипломанти и на аспиранти, за рецензент при хабилитиране на специалисти и при защита на дисертационни трудове за получаване на научни степени.[29] Свидетелство за това е огромна папка с над близо 900 листа рецензии и статии.[30]

Настоящото обзорно описание на многобройните и изключително ценни материали от новосъздадения архив „Велко Тонев“, имаше за цел да представи и запознае широката общественост и научните среди със значителното богатство на този изключително проникновен изследовател на Българското възраждане и личност неразривно свързана с историята на Варна и нейното културно наследство. Не случайно личният архив и библиотеката на Велко Тонев са дарени на Музея на Възраждането във Варна.

Значението на този архивен фонд е неоспоримо - запазено в своята пълнота, то съдържа достатъчно материали за биографията и научноизследователската дейност на проф. Тонев и би бил от интерес за всеки, работещ не само в областта на архивите. От друга страна неговите ръкописи и подготвителни материали за монографиите, статии, студии и научни съобщения, подредени и оформени грижливо от самия автор, представляват една нагледна илюстрация за строга, системна и задълбочена изследователска работа и е своеобразен пример за всички – не само начинаещи и тепърва прохождащи млади учени, но и хора, отдавна отдадени на науката.

Изключително ценното документално богатство на този бележит учен, ерудит и общественик може да послужи и като важна основа за изследване на историята на българите през този важен за нас период - периода на Българското възраждане.

ЛИТЕРАТУРА:

1. **Н. Жечев, Ст. Димитрова.** БИБЛИОГРАФИЯ на професор ВЕЛКО ТОНЕВ. Варна, с. 7-8; **Ст. Димитрова.** Професор Велко Тонев. – ИНМВ, XL (LV), 2004, с. 411; **Н. Жечев.** Историограф на Възрожденската епоха – Проф. Велко Тонев на 70 години. – В: СПОМЕНИ ЗА ВЕЛКО ТОНЕВ. Монтана, 2006, с. 313; **Г. Петров.** На приятеля и човека Велко Тонев. – В: СПОМЕНИ ЗА ... , с. 52-60.
2. **К. Стоянов.** 60 години Народен музей във Варна. – ИНМВ, II (XVII), с. 17-18; **Същият.** 100 години музейно дело във Варненски окръг. Проблеми и перспективи. – Музеи и паметници на културата, 3, 1987, с. 4-5; **Същият.** С дълбока признателност и тъга. – В: СПОМЕНИ ЗА ... , с. 100.
3. **В. Тонев.** Музеят на Възраждането в гр. Варна. – ИВАД, XV, 1964, с. 132-134; **В. Тонев, Ст. Димитрова.** Музей на Възраждането – Варна. София, 1976; **Ст. Димитрова.** Музей на Възраждането във Варна. – В: 100 години Варненско археологическо дружество. Юбилеен лист. 2001, с. 5-6; **П. Бранев.** С Велко в Музея на Възраждането. – В: СПОМЕНИ ЗА ... , с. 88-93.
4. **В. Тонев.** Галерия на Възрожденската иконопис. – ИНМВ, II (XVII), 1966, с. 203-209; **К. Стоянов.** 60 години Народен музей ... , с. 18-19; **Същият.** С дълбока признателност ... , с. 100; **П. Бранев.** Цит. съч., с. 90-91; **Ст. Димитрова.** Музей на Възраждането ... , с. 5-6.
5. **П. Бранев.** Цит. съч., с. 91.
6. **Н. Жечев, Ст. Димитрова.** Цит. съч. (48 стр.); **В. Тонев.** ДОБРУДЖА ПРЕЗ ВЪЗРАЖДАНЕТО (културен живот, църковно-национални борби, революционни движения). Варна, 1973 (320 стр.).
7. **Н. Жечев, Ст. Димитрова.** Цит. съч.; **Е. Тонева.** За нашето семейство. – В: СПОМЕНИ ЗА ... , с. 192-195; **Н. Жечев.** За историка и човека Велко Тонев. – В: СПОМЕНИ ЗА ... , с. 227; **Същият.** Историограф на ... , с. 315-317.
8. **Н. Жечев, Ст. Димитрова.** Цит. съч.; **В. Тонев.** Българското Черноморие през Възраждането. София, 1995 (380 стр.).
9. **Н. Жечев, Ст. Димитрова.** Цит. съч., с. 18-24, 31-36.
10. Пак там, с. 15-16, 24-25; **Ст. Димитрова.** Проф. Велко Тонев ... , с. 413.
11. Пак там, с. 413-414.
12. **Музей на Възраждането – Варна.** – Архив „Велко Тонев”
13. Пак там – Фонд I.
14. Пак там – Фонд II.
15. **Е. Тонева.** Цит. съч., с. 167.
16. Пак там, с. 199-201.
17. **Музей на Възраждането – Варна.** – Архив „Велко Тонев” – Фонд III.
18. Пак там – Фонд IV.
19. Пак там – Фонд V.
20. **Н. Жечев, Ст. Димитрова.** Цит. съч.
21. **В. Тонев.** Българското ...
22. **Жечев, Ст. Димитрова.** Цит. съч., с. 19-24.
23. Пак там.
24. **В. Тонев.** Добруджа през Възраждането.
25. **В. Тонев.** Котел през Възраждането. София, 1993 (288 стр.); **Същият.** Каварна се вдигна (изследване, документи и материали за въстанието на каварненци през 1877 г.). София, 1997 (135 стр.); **Същият.** След Сан Стефано и Берлин 1878 г. (изследване, документи и материали за освобождението на Североизточна България от османска власт). София, 1999 (230 стр.).
26. **Н. Жечев, Ст. Димитрова.** Цит. съч., с. 40-46.
27. Велко Тонев е редактор и ръководител на съставителския колектив на документалния сборник „Извори за историята на Добруджа 1853-1878 г.”, том III, 2001г. (436 стр.). Томът съдържа домашните извори. Под негово ръководство е подготвен и отпечатан следващият том, в който са поместени чуждестранни документи за историята на Добруджа до 1878 г. („Извори за историята на Добруджа 1853-1878 г. Чуждестранни документи”, том IV, София, 2003, 540 стр.).
28. **Музей на Възраждането – Варна.** – Архив „Велко Тонев” – Фонд V.
29. **Н. Жечев, Ст. Димитрова.** Цит. съч., с. 16, 26-30, 47.
30. **Музей на Възраждането – Варна.** – Архив „Велко Тонев” – Фонд VI.

За контакти:

Наталия Димитрова Енева – уредник
Музей на Възраждането – Варна
ул. „Л. Заменхоф” № 21
гр. Варна 9000
e-mail: nataly_eneva@abv.bg